

Sexualitet, samtycke och relationer i grundskolans bildämne

Elisabeth Lisa Öhman

SEXUALITY, CONSENT AND RELATIONSHIPS IN SWEDISH ARTS EDUCATION. The aim of this study is to examine how the knowledge area of sexuality, consent and relationships could come into being in the context of Swedish Arts education. More specifically, it explores how phenomena such as identity, sexuality, and gender are material—discursively produced during 15–16-year-old students' work with photographic portraits in Arts education in Grade 9. Using Karen Barad's concept of space-time-matter in the analysis shows how subject-didactic opportunities and challenges reformulate the ideas about what sexuality education can be. Results also show how the notions of sexuality, consent and relationships are transformed in the open-ended process of working with Arts education as a material-discursive entanglement.

Keywords: sexuality education, visual arts education, space-time-matter, intra-action, Karen Barad.

Inledning

I föreliggande artikel utforskas hur det tvärvetenskapliga kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer blir till i grundskolans bildämne. Historiskt sett har kunskapsområdet varit sammankopplat med de naturvetenskapliga ämnena, men infattar idag samtliga skolans undervisningsämnen. Skolverket (2024) beskriver kunskapsområdet som ett ämnesövergripande och ämnesintegrerat uppdrag vilket berör sexualitet, relationer, kön, jämställdhet, identitet och normer. I bildämnets kursplan för senare år behandlas till exempel frågor om identitet och maktrelationer, sexualitet, etnicitet och kön i ämnets centrala innehåll; bildanalys. Att arbeta med sexualitet, samtycke

Elisabeth Lisa Öhman är lektor i ämnesdidaktik inriktning bild, institutionen för ämnesdidaktik vid Stockholm universitet. Epost: elisabeth.ohman@su.se

och relationer i skolan innebär att förena såväl kunskaps- som värdegrundsuppdraget.

Under de senaste åren har det tvärvetenskapliga kunskapsområdet varit högst aktuellt i samhällsdebatten, med följderna att skolans personal efterfrågat kompetensutveckling om sexualitet, samtycke och relationer (Skolinspektionen 2018). Många lärare upplever att frågorna är svåra att arbeta med då de kan uppfattas som känsliga och innefatta kontroversiella samhälleliga aspekter (Gunnarsson & Ceder 2023). Föreliggande artikel är ett praktiktäna exempel på hur det tvärvetenskapliga kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer blir till i en ämnesdidaktisk undervisningspraktik. Genom ett undersökande arbete mellan en bildlärare och mig som forskare, skapas en bilduppgift för årskurs 9. I uppgiften utforskar eleverna fenomenet identitet genom att iscensätta tre olika fotografiska porträtt. Arbetet sker bland annat genom att mobilkameror används som verktyg i bilduppgiften. Inledningsvis ges en översyn av tidigare forskning vilket skapar en bakgrund till artikelns syfte.

Sexualundervisning och bildämnet

Artikelns empiri är en del av ett större praktiktäna och tvärvetenskapligt forskningsprojekt med syfte att bidra med ämnesdidaktiska kunskaper om hur sexualitet, samtycke och relationer konstrueras som kunskapsområde och undervisning inom grundskolans senare år (Ceder m fl 2021, Planting-Bergloo & Arvola Orlander 2024). Trots ett stort samhällsintresse finns det få svenska ämnesdidaktiska forskningsstudier om hur sexualundervisningen genomförs, vilka effekter den kan få, och hur lärare och elever uppfattar undervisningen (Planting-Bergloo 2021). Studier av den faktiska undervisningen och bristen på ämnesdidaktisk forskning inom detta fält har återkommande betonats (Ketting m fl 2018, SOU 2010:99). Tidigare undersökningar riktar kritik mot hur kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer domineras av fakta och information som ska läras ut och bedömas (Allen 2018, Garland-Levett 2020). Ett av resultaten i studierna uppmärksammar hur undervisningens resultatorientering ger litet utrymme för elevers eget engagemang och mer kreativa arbetsprocesser.

I föreliggande text undersöks kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationers möte med det estetiska ämnet bild, ett ämne som i sig ses som ett kreativt ämne. I bildämnets syfte skrivs olika förmågor fram så som att kommunicera med bild, skapa, analysera och utveckla idéer. Skriftliga och muntliga uttryck är inte dominerande gestaltungsformer utan eleverna skall ges möjlighet att kommunicera

med visuella och materiella uttryck. Svenska ämnesdidaktiska studier där bildämnet och sexualitet, samtycke och relationer möts är tämligen obeforskat. Dock är genus, identitetsskapande, kön, makt och värdegrundsfrågor framträdande i ett flertal svenska bildpedagogiska studier (Ahrenby 2021, Eriksson 2019, Lind 2010, Hellman 2017, Hellman & Lind 2019, Öhman-Gullberg 2008).

Inom det internationella forskningsområdet sexuality education finns ett flertal studier med kreativa forskningsmetoder vilka främst är genomförda i informella kontexter och/eller tillfälliga interventioner och projekt (Renold 2019, Renold m fl 2024, Allen 2016, 2011). Ett exempel är Lousia Allens (2011, 2016) fotografiska studie vars syfte varit att undersöka hur sexualitet producerades inom skolans informella rum. Genom användningen av engångskameror fick elever i åldern 16–17 år, under en vecka utforska sexualitet i andra rum än skolans klassrum. Studien undersöker bland annat metoder för hur deltagardrivna processer kan göra det möjligt att få tillgång till andra perspektiv än de didaktiska (Allen 2011, s 500).

Studier som utgår från bildämnets formella rum, dess undervisningssammanhang, är färre. Maria Erikssons (2019) avhandling *Flickblickar* utgår från gymnasieskolans bild och formkurser men rör även elevernas bildarbeten utanför skolan. I fokus för studien står seendet som praktik. Utforskandet sker genom hur några tjejer i gymnasieåldern ser på vad kroppar i sig gör, och vad kroppen som motiv i visuella berättelser kan göra. Mer specifikt utforskas hur femininitet uppförs genom visuellt skapande om, med och genom kroppar (Eriksson 2019, s 11).

Kerry Freedmans (1994) forskning undersöker hur visuella kulturstudier och bildämnet kan motarbeta stereotyper och främja kunskap genom normkritiska studier och queerpedagogik. Tabitha V. P. Millet (2019) och Nicholas Addison (2012) är andra exempel på forskning med utgångspunkt i ämnesdidaktiska sammanhang. Millets (2019) klassrumsstudie undersöker det engelska bildämnet genom queerteoretiska perspektiv. Studien är ett försök att gå bortom den engelska skolans normativa undervisning genom att inkludera och fördjupa innehåll med HBTQIA-teman. Millet (2019 s 810) menar att engelsk bildundervisning präglas av oroväckande normativitet, studien är kritisk till såväl den engelska bildundervisningens innehåll som dess form. Annika Hellman och Ulla Lind (2019) antar delvis samma kritiska hållning till det svenska bildämnets praktik och forskningsansatser. Utifrån ett flertal posthumanistiskt inriktade studier lyfter de fram de estetiska ämnenas möjligheter till öppna, kreativa och utforskande lärprocesser. Specifikt undersöks bildämnets potential att visualisera skilda perspektiv som kan utmana normer och

traditioner (Hellman & Lind 2019, s 260). Forskarna argumenterar för hur bildämnet kan erbjuda en plattform i det relationella arbetet med identitet, sexualitet och kön. Inte minst inkluderas undersökandet av könsbaserade uttryck inom ungdomars digitala kulturer.

I Ahrenbys (2021) studie om värdegrundsfrågor och bildämnet tydliggörs hur den starka mål- och resultatstyrningen av dagens skola medfört att de allmänna delarna i läroplanen, såsom skolans värdegrund, marginaliseras i bildundervisningen, istället sker ett ökat fokus på kunskapskraven. Värdegrundsfrågorna tenderar istället att ses som teori inom den aktuella ämnesdiskursen. Ämnestraditionen med fokus på bildproduktion tränger undan värdegrundsuppdraget eller tenderar att stärka synen på bildämnet som något praktiskt och värdegrundsfrågorna som något teoretiskt. Detta trots att de flesta ämnena, även bildämnet, har kunskapsmål som på intet sätt är problematiska att omsätta i arbeten inom exempelvis kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer.

Då artikelns syfte är att utforska hur det tvärvetenskapliga kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer blir till inom bildämnet, är syftet inte att underblåsa dikotomin mellan praktik/teori, fakta/värdegrund eller människa/materialitet. Istället undersöks det relationella samspel som sker mellan lärare, elever, mobiltelefoner, diskurser, konst och populärkultur som sträcker sig över tid och rum (Barad 2007). Genom en posthumanistisk ansats skapas studiens forskningsfrågor: Hur blir kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer till inom bildundervisningen? Hur samskapas fenomenet identitet i bildundervisningens praktik?

I efterföljande avsnitt presenteras kapitlets teoretiska utgångspunkt, därefter metod och artikelns empiri. Analyskapitlet består av tre utsnitt genom rum, tid och materialitet i den utforskade empirin. Därefter följer en avslutande diskussion om artikelns kunskapsbidrag som en av de fåtal ämnesdidaktiska studier om hur kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer blir till i en ämnesdidaktisk praktik som bildämnet.

Agentisk realism

Det tvärvetenskapliga kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer undersöks i artikeln som ett materiellt – diskursivt fenomen som görs och omskapas genom den specifika undervisningspraktikens rum, tid och materialitet. Artikeln har sin teoretiska utgångspunkt i agentisk realism, utvecklad av Karen Barad (2007). Dess ontologi utgår från en värld där olika fenomen blir till genom sammanflätade

relationer mellan människor, materialitet och diskurser. Det innebär dock inte att olika fenomen är samma sak utan att de samskapas av och genom varandra. Undervisningen analyseras som pågående processer av intra-aktioner, en serie materiella och relationella förvecklingar genom bildmaterial, elever, bildsalar, styrdokument och kunskapstransformationer. Den materiella verkligheten ses på detta vis som en aktiv agentisk kraft som samskapar människor, diskurser och känslor (Gunnarsson & Bodén 2021, s 11). Utgångspunkten är inte att materialitet är agentisk, utan den blir agentisk i relationer. Det teoretiska anslaget klargör hur olika fenomen kan bli till genom materiella diskursiva intra-aktioner. Barads (2007) begrepp intra-aktion syftar på det samskapande som ständigt pågår mellan människor, materialitet och diskurser och som sträcker sig över rum och tid – en föreställning som utvecklas i nästa avsnitt genom begreppen rum-tid-materialitet.

Rum-tid-materialitet

Posthumanistiska teorier öppnar upp relationella och icke-hierarkiska möjligheter att tänka på pedagogiska praktiker där människan och materialitet är sammanflätade i all kunskapsproduktion. Artikeln bygger på en förståelse av rum, tid och materialitet som något relationellt (Barad 2003). För Barad (2007) produceras, rum och tid genom intra-aktioner, ett centralt begrepp i den agentiska ontologin. I en agentiskt process utgör materialitet inte en fast kärna utan blir till i en rörlig intra-aktiv tillblivelse (Barad 2007, s 170). Materialiteten blir produktiv och inblandad i produktionen av rum och tid, en process vilken Barad (2007, s 179) hänvisar till som 'spacetimematter'. Det engelska ordet matter har en dubbel betydelse som substantiv och verb, i betydelsen materialitet och mening (Barad 2003). I artikeln använder jag den svenska översättningen rum, tid och materialitet (de Ron 2024).¹ Materialitet främst i betydelsen av substantiv men även materialitetens görande, dess verb och betydelse för hur rum-tid och materialitet produceras tillsammans i en pågående rörelse, genom överlappande och sammanflätade krafter. Barads (2007) omformulering av rum, tid och materialitet som "spacetimematter" erbjuder ett sätt att tänka om rumslighet och temporalitet som samexisterande krafter i tillblivelsen av kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer i bildämnet. Då jag specifikt undersöker den visuella empirins karaktär av öppna, flytande, prövande och affektiva processer har jag valt att använda begreppet visuella tillblivelser (Magnusson 2017, s 101). Begreppet används i artikeln synonymt med Barads (2003,

2007) begrepp entanglement. Detta för att undersöka olika komplexa aspekter av normer, identitet och kroppar i det ämnesdidaktiska arbetet.

En diffraktiv läsning

Materialet i artikeln är en del av ett praktiktäna forskningsprojekt om sexualundervisning i svensk grundskola (Gunnarsson & Ceder 2023). Fem forskare och tidigare lärare har sammanlagt arbetat med 45 lärare på fem olika grundskolor. Genom forskningscirkel har deltagarna i projektet medverkat i kollektivt samtalande om hur undervisningen i sexualitet, samtycke och relationer kunde genomföras och utvecklas. Intervjuer har även genomförts med både lärare och elever på de olika skolorna. Studien har genomgått en etisk granskning och har godkänts av den svenska etiska granskningskommittén (dnr 2020–00823).

Föreliggande empiri är från en av de fem skolorna i forskningsstudien - en kommunal grundskola för åk 7–9. Skolan har ca 550 elever och ligger i ett centralt område i en svensk storstad. Materialet som analyseras i artikeln är från ett samarbete mellan skolans bildlärare och mig som forskare. Arbetet sker i gränssnittet mellan forskning och undervisning och är på så vis ett erkännande av hur olika världar av kunskap och ansvar kan mötas (Gunnarsson & Ceder 2024).

Materialet i artikeln består av cirka 3 timmars transkriberade ljuddata från tre arbetsmöten mellan mig och bildläraren. Därtill anteckningar från fyra klassrumsbesök, sammanlagt cirka 4 timmar och 20 elevbilder från en fotografisk bilduppgift. Empirin har genomgått en diffraktiv läsning av olika lager av material som bilder, klassrumsanteckningar, sexualitetsstudier, bild/visuella kulturstudier, artikelns begrepp och dess teorier, vilka samlästs med och genom varandra. Att arbeta med diffraktiv analys innebär att sammanföra olika perspektiv och/eller delar av empirin, i syfte att uppmärksamma den förändring som uppstår då dessa, liksom det optiska fenomenet diffraktion, möts och överlappar varandra (Barad 2003, Juelskjær 2019). I analysen uppmärksammas specifika detaljer eller aspekter som framträtt i den diffraktiva läsningens, specifika mönster och differentieringar. Barad (2003) beskriver detta som respektfulla och bekräftande läsningar. Under läsningen har en rad olika agentiska snitt konstruerats. Olika fokus har framträtt och skrivits samman, skrivits isär och konfronterat mig på nytt med andra perspektiv. I den diffraktiva läsningen har artikelns elevbilder skapat en återkommande affekt vilket samskapat textens olika utsnitt (jfr MacLure 2013). Analyskapitlet består av tre

utsnitt av hur kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer formats genom rum, tid och materialitet i en ämnesdidaktisk praktik.

Ansvar och etik

Föreliggande material utgår från ett prövande samarbete mellan skolans bildlärare och mig som bilddidaktisk forskare. Bildläraren Kim bjöd in mig till att bli en del av hens ämnespraktik, dess plats, material och didaktiska diskurser. Kim har en relativt lång erfarenhet som lärare, samtliga år i tjänsten på den aktuella skolan. Hens undervisning har främst varit inriktad mot bildframställning och verktyg för den samma. Inledningsvis valde bildläraren att inte medverka i vårt inledande fokusgruppsarbete på den aktuella skolan, utan det är först nu som hen tänker sig att utforska kunskapsområdets frågeställningar inom bildämnets praktik.

Utgångspunkten för vårt samarbete har formats till en didaktisk förflyttning, ett diskursivt materiellt experimenterande i små steg. Det har inneburit att vara lyhörd för det vardagliga, de små skiftningarna i relation till de skeenden som uppstår i en praktik (Stengers 2005). Arbetet med identitet, normer och sexualitet blir en utmaning och ett första steg för bildläraren att ge sig ut i en okänd undervisningsterräng.

Då studien har ett postkvalitativt perspektiv erbjuds en specifik syn på etiskt ansvar – eller an-svar, att svara an till – jämfört med mer subjektcentriska synsätt (Gunnarsson & Bodén 2021, s 27). De etiska konsekvenserna tar form genom de relationer och normer som råder vid den specifika kontexten. Inför bildarbetet, där jag fungerat som bollplank, blir frågor och händelser flytande och inte alltid förväntade. Vem av oss formulerar och ställer frågor? Hur utmanas och bekräftas vi i våra roller? Vad blir möjligt att ifrågasätta och förändra? Hur har jag som forskare uppmuntrat men samtidigt utmanat lärarens perspektiv?

Genom Barads (2007, s 185) begrepp ”ethico-onto-epistemology” uppmärksammas sammansättning av begreppen ontologi och epistemologi med etik vilket visar hur etiken är inbyggd i all kunskapsproduktion (jfr Gunnarsson & Bodén 2021). På så vis tydliggörs att jag som forskaren inte är distanserad från det som studeras utan i allra högsta grad delaktig och sammanflätad med dess traditioner och lager av ämnesprofession.

Analys

I de tre kommande avsnitten undersöks hur det tvärvetenskapliga kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer blir till i en samskapad praktik inom grundskolans bildämne. Fokus ligger på hur fenomenet identitet blir till genom rum, tid och materialitet i elevernas bildarbete. En fotografisk porträttuppgift ska genomföras i mindre elevgrupper och innehålla tre olika bildtolkningar av fenomenet identitet. De tre porträtten ska tolkas genom en ickebinär identitet, en representation av en valfri identitet och avslutningsvis ett porträtt i form av en parafra utifrån en valfri konstbild. Fenomenet identitet skall processas fram genom samtal och att i grupp skapa tre skilda porträtt. De tre olika bildtolkningar ges en digital form genom användningen av elevernas egna mobilkameror.

Analysen består av tre utsnitt utifrån klassrumspraktiken. Det inledande avsnittet uppmärksammar hur mobilkamerans materialitet blir en av de samskapande krafterna i intra-aktionen av sexualitet, samtycke och relationer i bilduppgiften. I avsnittet därefter uppmärksammas de rumsliga aspekterna av uppgiften, hur klassrummets upplösta gränser blir intrasslade i tolkningen av fenomenet identitet. I det avslutande avsnittet diskuteras hur bilders representativa egenskaper utgör en utmaning i arbetet med porträttgenren. Konstruktionen av bilduppgiften uppmärksammar det svåra och komplexa i att skapa visuella tillblivelser av identitet, kön och sexualitet i en formell skolkontext.

En mobil identitet

Sista fredagen innan sportlovet har bildläraren Kim förberett bildlektionen genom att sammanställa en power-point med exempel på olika fotografiska porträtt iscensatta av ett antal samtidskonstnärer. Dörren till bildsalen öppnas och eleverna från 9 A strömmar in i klassrummet. Läraren skyndar fram och samlar in mobiltelefonerna från de elever som redan hunnit in i salen, resterande elever lämnar sina mobiler innan de kliver in.

Under de flesta besök jag inledningsvis gör i bildsalen, upprepas samma rutin. Elevernas smartphones samlas in för att göras obrukbara under lektionens gång. I den avlånga trälådan med små fack samlar läraren in mobilerna; lådans parkering blir snabbt full. Efter lektionens slut checkar telefonerna ut. En melodiös kör av uppdateringarna från olika smartphones genljuder när eleverna lämnar klassrummet. Genom dess relationella status, uppstår ett förflutet-nutid-framtid. I en pågående rörelse av in- och utkommande meddelanden intra-aktiveras

tid och materialitet. I den bilduppgift som jag skall komma att bli en del av blir mobilkameran ett betydelsefullt fenomen. Detta till skillnad mot mobiltelefonens status av ett laddat och önskat föremål inom skolans praktik.

Eleverna skall i den aktuella bilduppgiften processa fram tre tolkningar av fenomenet identitet, genom att gruppvis producera tre fotografiska porträtt med hjälp av kameran i elevernas egna smartphones. Som en inledande inspiration visar bildläraren Kim olika konstnärers fotografiska iscensättningar av porträtt. Fokus i genomgången ligger både på porträttens innehåll och utförande men främst i relation till hur teknik, komposition och ljus konstruerats. Trots min och bildlärarens förberedande samtal om hur kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer enkelt kan omsättas bildämnet kursmål, tar lärarens osäkerhet i att hantera det komplexa och svåra ämnet, över just i denna stund. Anknytningen till tidigare termins sexualundervisning inom skolans andra ämnen uteblir. Istället lämnas utforskandet av identitetskonstruktionerna till eleverna själva, genom gruppsamtal och fotografiska gestaltningar med hjälp av mobilkameror, vilka nu går att använda fritt i klassrummet.

Elevgrupperna omfördelar sig inom klassrummets olika platser och hörn för att diskutera uppgiften. Andra grupper söker sig ganska direkt ut från klassrummet för att utforska andra rumsligheter för iscensättningen av fenomenet identitet. Det digitala verktygets möjligheter gör att eleverna producerar ett stort antal bilder, som i nästa stund förkastas eller utvecklas vidare genom kamerans lager av bilder, appar och filter. Arbetet sker intuitivt i samspel mellan gruppmedlemmarna, kamerans materialitet i form av lagrade bilder och kommersiella bildprogram. Olika färgskalor och ljussättningar samskapar bildernas olika uttryck och innehåll. I mobilens innehåll öppnar sig även lager av elevernas egna bildarkiv i samspel med olika mjukvaror. Kadidja, Liv och de övriga gruppmedlemmarna arbetar intensivt med en uppgift i anslutning till en terrass utanför bildsalen.

Bild 1

Bild 2

Bilden som produceras i mobilkameran består av ett antal lager, just nu visas en hand i förgrunden och i mellangrunden, en person som vänder sig ut ur bilden. Jag undrar försiktigt vilken av de tre porträttgenrerna de arbetar med?

Liv: Om en valfri identitet, det skulle kunna var en bild om en valfri identitet.

Kadidja: Man vänder sig bort, men det är något som drar en tillbaka. Den här andra handen – nej, den drar tillbaka, den är på väg men den drar ifrån.

Forskaren: Handen, drar den tillbaka eller släpper den ifrån? Håller den emot, eller?

[I nästa stund förändras och flyttas bilden in i ett av kamerans bildprogram].

Forskaren: Är det en app som ni bearbetar bilden i?

Kadidja: Ja och ett filter som heter konstbild eller något sådant. Vet du vilket specialfilter jag använde?

Liv: Effekt? Var det inte highlight? Bara ett filter ja, det var bara ett filter.

Bildarbetet stannar upp, utvidgas, förändras, arbetet utvecklas vidare. De digitala mjukvarorna ges agens och filtret ”konstbild” öppnar, sammankopplar och anpassar uttrycket till skolans bilduppgift. Arbetet visar också hur den digitala appen anpassat filtret till en färdig konstgenre. Mobilens olika filter och redigeringsprogram intra-agerar med de skilda identitetskonstruktionerna. Lager av olika appar och elevernas egna bildarkiv fungerar parallellt i de rumsliga

och tidsmässiga förhållandena av skoluppgiften. De globala flödena och nätverken uppmärksammar även det digitala arbetets multiriktad dynamik, vilket innebär att inte bara eleverna kommer åt olika skeenden i sina smartphones. Idéer och platser utanför skolans formella rum strömmar även in i klassrummen via elevernas mobiler (Hohti m fl 2019, s 5). Genom internet som en plats för identitetsskapande kan även en mångfald av könsidentiteter omskapas och olika erfarenheter av kroppar och kön kan möjliggöras (Eriksson & Gottzen 2020).

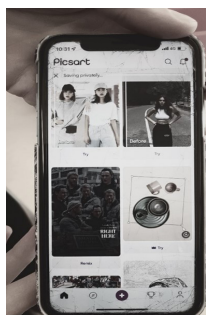

Bild 3

Bild 4

Genom mobilkamerans möjliga rum och temporaliteter skapas intra-aktioner av olika visuella tillblivelser. Kamerans materialiteter synliggör hur temporal, rumsliga och materiella krafter samskapar fenomenet identitet i den aktuella skoluppgiften. Bilduppgiftens mening existerar inte i förväg utan blir till via de hoptrasslade relationerna som etableras genom lager i mobilens materialitet (jfr Allen 2011, 2016). Identitetskonstruktionerna blir på så vis lokaliserade eller placerade både inom och utanför skolans rum och tid. Arbetets intra-aktioner suddar ut de rumsliga gränserna och tidsmässiga föreställningarna av dåtid, nutid och framtid genom elevernas ständiga (om)skapandet av identitetskonstruktionerna. Den digitala funktionen i den aktuella uppgiften, möjliggör ett snabbt prövande och utforskande som i samma stund kan omförhandlas och förändras, till skillnad mot det analoga arbetets mer långsamma processer. Identitetskonstruktionerna finns dock varken i kameran eller i elevernas bilder, de skapas genom intra-aktionen mellan elevernas tidigare erfarenheter av att ha arbetat med sexualitet, samtycke och relationer i andra ämnen, i lager av andra flytande sammanhang och de intrasslade tids-rumsaspekterna.

Förut gick vi bara ut och gjorde

Allt lärande är lokaliserat någonstans och involverar materiella ting. I denna del av texten uppmärksammas hur bildsalen inte bara är en avgränsad plats där undervisningen strukturerar möjligheterna till bilduppbyggnadens visuella tillblivelser. Istället blir även andra platsers flytande och produktiva kvalitéer hoptrasslade med de mer än-mänskliga komponenter som mobilkamerans rum och tid. Bildsalens och mobilkamerans rumslighet och dess gränser blir aktiva agenter i bildskapandet. I inledningen av bilduppbyggnaden har tidigare beskrivits hur elevgrupper intuitivt arbetat med ett performativt görande utanför det aktuella klassrummet. Utmärkande för den specifika uppbyggnaden blir hur bildsalen nästan töms på elevgrupper.

Uppbyggnaden att gestalta fenomenet identitet, inleds kollektivt genom gruppdiskussioner och genom direkta prövanden. Några elever samlas i bikupor och diskuterar fram en eller flera tänkbara tolkningar av uppbyggnaden. Salen töms sakta på olika elevgrupper. En av arbetsgrupperna som snart är de enda som är kvar i salen, uttrycker frustration över att inte lyckas formulera sin ide.

Andrei: Kan vi inte arbeta med spegelbilder? Här sitter vi nu bara och försöker komma på den optimala bilden. Förut gick vi bara ut och gjorde och arbetade där vi kom på saker.

Samtalet mellan eleverna i gruppen rymmer känslor av både oro och irritation. Vad skall presenteras? Hur skapas den optimala bilden av identitet? Vilka spegelbilder görs synliga i samtalet och vilka spänningar pågår nu och i förfluten tid? En reflektion över ett arbetssätt som tidigare möjliggjordes i och utanför skolans rum. De multipla temporaliteterna och utrymmena som inkluderas i samtalet refererar till ett utforskande och undersökande arbetssätt vilket innebär att svaren, eller bildframställningarna, inte på förhand är givna (Atkinson 2015, 2017). Ett undersökande arbetssätt ger förutsättningar att pröva och ompröva idéer i skapandet. Undersökningen kan leda in på olika spår och till olika processer. Genom att våga bryta upp och inte stanna kvar i det svåra och oklara lämnar dock eleverna klassrummet för ett rörligt undersökande arbete utanför skolans rumslighet.

Genom att uppmärksamma den visuella närmiljön får eleverna en ökad möjlighet att kommunicera och uttrycka sina erfarenheter kring skilda aspekter av identitet och frågor om sexualitet. Men även en möjlighet att undvika skolans övervakande normer. Utanför rondellen vid skolan sitter en reklambild som uppmärksammas av två elever (bild 5). En torso, ett underliv i vita kalsonger, vilken ges en visuell kommentar, utanför de föreskrivna uppbyggnadskonstruktionerna av

porträttgenren. I relation till porträttuppgiften, omfattar reklambilden mer-än-mänskliga materialiteter, affekter och krafter. Det visuella begärsmönstret av naken hud på en påklädd plats i stadsrummet förstärks av dess materiella kraft. Reklambildens storlek intra-agerar med affekten och i den visuella tillblivelsen tar eleven ett grepp kring sitt eget könsorgan. En materiell-diskursiv process där bildens agentskap skapar en intra-handling snarare än att föregå den.

Bild 5

Både plats och temporalitet blir viktiga delar av den visuella tillblivelsen som skapas i intra-aktionen. I mötet mellan kamerans materialitet uppstår ett skapande rum som både är avskilt från skolans normerande praktik och en intra-aktiv produktion av erfarenheter från så väl informella som formella processer. Arbetet tydliggör hur skilda platser och rum både ger tillgång till och kan begränsa olika sätt att agera på (Hellman & Lind 2019, 2021). De rumsliga dimensionerna kan ses som mer än en neutral bakgrund till de ämnesövergripande praktikerna av sexualitet, samtycke och relationer. David Harvey (1993, s 25) poängterar att platser kan betraktas som både utrymme och tid, vilka formar sociala konstruktioner som måste läsas och förstås som sådana. Genom att mobilisera denna konceptualisering av rumslighet kan skolrummets upplösta gränser ses aktivt involverad av sexuella betydelser i den aktuella skoluppgiften.

Varken snippa eller snopp

För eleverna blir det fotografiska uppdraget att konstruera fenomenet identitet inledningsvis utmanande. Trots uppgiftens tre skilda positioner blir den mänskliga representationen, porträttet, problematiskt då kroppen i sig är så kulturellt markerad, inte minst inom olika konstnärliga uttryck. Millet (2019) pekar på det svåra att arbeta med figurativa representationer som till exempel kan knytas till

LGBTQIA+ -identitet. Forskaren menar att det begränsar synen på hur tolkningar av identitet och hur sexualiteten kan bli till. Hen utforskar istället hur abstrakta representationer kan utgöra en alternativ metod i hopp om mer dynamiska queera tolkningar. Millet (2019) använder termen "icke-representativ" för att hänvisa till objekt/bilder/konst som är abstrakta.

Klara är en elev som inte arbetat med abstrakta tolkningar och inte heller skall det visa sig, genomfört en fotografisk bilduppgift. Eleven har under hela arbetsperioden vägrat att ingå i något grupparbete, utan har istället valt att arbetat för sig själv, hela tiden oklart med vad. Bildläraren och eleven gjorde en överenskommelse under första lektionen om hur hens arbete skulle fortlöpa. I samband med den avslutande och valfria presentationen av gruppernas arbete tar dock Klara för första gången till orda och visar sin digitalt tecknade bild (6):

Jag skulle vilja haft ett fotografi på en snigel. Men jag rör mig inte i gräset så ofta, så jag har inte hittat någon. Varför en snigel? Snigeln har inga könsorgan som andra djur, den har varken snippa eller snopp. Så då tänkte jag, om vi människor hade samma könsorgan som en snigel, hur skulle vår könsidentitet vara? Skulle vi ha så tydliga identiteter och stereotyper som vi har nu? För många tänker ju, oj - What you have in your pants is what you are.

Bild 6

Med utgångspunkt i en tanke som utgår från icke-mänsklig representation, en snigel, överskrids och sammanfogas mänskliga organ och ett djurs i Klaras arbete. Här uppstår även en intra-kopplad vägran att arbeta med uppgiftens fotografiska ramar. Istället blir arbetet till genom rumsliga erfarenheter från tidigare sexualundervisning samt genom Klaras erfarenheter och egen tolkning av vad uppgiften kan inkludera. Hens tolkning av identitet skapar en visuell tillblivelse av

en icke-normativ sexualitet. Trots Klaras motstånd i relation till uppgiftens ramar sammankopplas arbetet med både sexualitet, samtycke och relationer och bildämnets identitetskonstruktioner. Genom elevens redovisning kan även bildläraren sätta ord för sin inledande oro att för första gången vågat ge sig ut i en ny ämnesdidaktisk terräng. Överraskad, upprymd och glad tar bildläraren Kim till orda inför klassen:

Som ni märker, ett sådant här projekt då – när man startar, då vet jag ju inte var det skall sluta, en sådan här bild hade jag ju inte väntat mig. Det är så här med det här ämnet, det finns inget rätt och färdigt resultat, var och en gör sina egna bilder och det är så det skall vara. Det är himla kul speciellt när det är första gången så här ... jaha. En applåd

Genom artikelns materiellt diskursiva ansats blir både min egen och inte minst lärarens kroppsliga upplevelse av vad som gestaltas i bildredovisningen även samskapad med själva forskningsprocessen (Juelskjær 2019, Lenz Taguchi & Palmer 2013). Genom en upprymd applåd synliggörs hur den visuella tillblivelsen av fenomenet identitet blir till i undervisningspraktiken. De mänskliga och icke-mänskliga materialiteterna i bildarbetet löser upp gränserna för vad praktik och teori kan bli i bildämnets undervisningsdiskurser (Ahrenby 2021). Genom ett prövande arbete av vad sexualitet, samtycke och relationer kan bli, synliggörs både bildämnets spänningar, dess rumsliga och materiella kvalitéer. Men också möjligheterna av prövande och rörliga intra-aktioner vilket gör att elever kan få tillgång till flera och olika former av lärande, vilka kan öppna upp för ny kunskapsproduktion och kanske ge tillgång till andra handlingar än tidigare (Hellman & Lind 2019). Genom de visuella tillblivelsena skapas en demokratisk potential vilket innebär att elever kan omformulera och utmana olika föreställningar om vad sexualitet, samtycke och relationer kan bli i en ämnesdidaktisk praktik.

Ett föränderligt och komplext kunskapsområde

I den här texten har jag utforskat hur det tvärvetenskapliga kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer blir till i en ämnesdidaktisk praktik. Mer specifikt i mötet med undervisningen inom grundskolans bildämne. Den praktikinräna studien är ett bidrag till de hittills fåtal klassrumsstudierna om hur skolans sexualundervisning (Ketting m fl 2018, SOU 2010:99).

Genom Barads (2003, 2007) agentiska realism ges studiens en produktiv teoretisk ingång. Då teoribildningen ser världen som

relationell och sammanflätad istället för dikotomt konstruerad har det blivit möjligt att undersöka och utmana ämnesdiskurser som teori/praktik, fakta/värdegrund och/eller människa/materialitet. I studien blir inte heller särskiljandet mellan skolans formella eller informella rum betydelsefullt för hur sexualitet, samtycke och relationer samskapas i den ämnesdidaktiska praktiken. Utmärkande blir istället hur de visuella tillblivelserna lokaliseras både inom och utanför skolans rumslighet och elevernas bildvärldar. Olika analoga och digitala platser flytande och produktiva kvalitéer blir hoptrasslade genom de mer än-mänskliga komponenterna som mobilkamerans rum och tid (jfr Allen 2016). Flera forskare har tidigare visat att materialiteter interagerar med eleverna i undervisningen i form av till exempel linjaler, lekdeg, slickklappar och kondomer vilket skapat en mer utmanande, mångsidig och komplex praktik (Renold 2019, Planting-Bergloo & Arvola Orlander 2024).

I studien blir elevernas bilder av fenomenet identitet och andra mer än-mänskliga komponenter således väsentliga delar i artikelns materiella och visuella tillblivelser av sexualitet, samtycke och relationer. Utifrån en posthumanistisk ontologi representerar inte elevernas bilder verkligheten utan de blir en del av att producera olika verkligheter (Magnusson 2017, Hellman & Lind 2019). Genom denna förskjutning blir bildernas materialiteter möjliga att se såväl som meningsbärande som kunskapsproducerande inom det tvärvetenskapliga kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer.

Undervisningen organiserades i ett försök att skapa en kollektiv och utforskande praktik genom samtal och ett visuellt utforskande av fenomenet identitet. I det digitala bildarbetet erbjöds eleverna vara en del av hur uppgiften kom att tolkas och utvecklas (Planting-Bergloo 2021, Allen 2021, Renold 2019). På så vis gavs möjligt att skapa alternativa tillblivelser till de normer som präglar den bildvärld eleverna omgavs av, både i vardagsliv och i skolan.

Studiens praktikinära och posthumanistiska ansats uppmärksammar även de samskapade processer där inte bara elevernas prövande har synliggjort, utan även samarbetet mellan läraren Kim och min egen roll som forskare. Genom skolans specifika kontext och de frågor som utvecklats i mötet mellan oss blev den performativa forskningsprocessen betydelsefull.

Samarbetet blev en överraskning och undran över vad som utforskats, vad som producerades, vilka möjligheter som kan komma att ges och hur det kan forma vårt sätt att handla-tänka-känna (Gunnarsson 2018, s 84). För läraren i studien blev trots allt de små stegen ett försök till en betydande förändring och en möjlighet att arbeta vidare med större mod och nyfikenhet.

Sexualitet, samtycke och relationer är ett område fyllt av spänningar och möten, inte minst inom en skolpraktik. Att arbeta med kunskapsområdet i skolan innebär att förena såväl kunskaps- som värdegrunds-uppdraget (Ahrenby, 2021). För att lärare skall kunna urskilja vad det kan innebära i relation till sitt eget undervisningsämne krävs både en ämnesdidaktisk kompetens och en lyhördhet för undervisningens komplexitet och föränderlighet. Lärare behöver även ha kompetens att utforska och kommunicera det ämnesspecifika arbetet med såväl elever som sina kollegor. Att kommunicera, samarbeta och mötas är något av kärnan med att arbeta med undervisning inom sexualitet, samtycke och relationer (Ceder m fl., 2023). Önskan är att artikeln kan ge ett bidrag till hur det tvärvetenskapliga kunskapsområdet kan bli till, samt vilka utmaningar och möjligheter både lärare och elever kan möta i utforskandet av det föränderliga och engagerande kunskapsområdet.

Not

1. Författarens översättning

Referenser

- Addison, Nicholas (2012): Fallen angel: Making a space for queer identities in schools, *International Journal of Inclusive Education* 16(5–6), 535–550.
- Ahrenby, Hanna (2021): *Värdegrundsarbete i bildundervisning: En studie om iscensättning av policy i grundskolans senare år*. Doktorsavhandling. Umeå: Institutionen för estetiska ämnen, Umeå universitet.
- Allen, Louisa (2011): Picture this: Using photo-methods in research on sexualities and schooling in *Qualitative Research* 11(5), 487–504.
- Allen, Louisa (2016): Photos of (no)thing: The becoming of data about sexuality at school. *Reconceptualizing Educational Research Methodology* 7(1), 1–15. <https://doi.org/10.7577/rerm.1822>
- Allen, Louisa (2018): *Sexuality Education and New Materialism: Queer Things*. US. Palgrave Macmillan.

- Atkinson, Dennis (2015): The adventure of pedagogy, learning and the not-known. *Subjectivity* 8(1) 43–56.
- Atkinson, Dennis (2017): Without criteria: Art and learning and the adventure of pedagogy. *Journal of Art and Design Education* 36(2), 141–152.
- Barad, Karen (2003): Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter *Sign* 28(3), 801–831.
- Barad, Karen (2007): *Meeting the Universe Halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. London: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822388128>
- Ceder, Simon; Gunnarsson, Karin; Planting-Bergloo, Sara; Öhman, Lisa & Arvola Orlander, Auli (2021): *Sexualitet och relationer: Att möta ett engagerande och föränderligt kunskapsområde i skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- De Ron, Anette (2024): *Problemlösning i matematikdidaktik och lärutbildning: Ett mångdisciplinärt utforskande och affirmativ kritik*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Eriksson, Maria (2019): *Flickblickar. Visuella berättelser, om, av, och genom gymnasielevens kroppar*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Eriksson, Mia & Gottzen, Lucas (2020): *Genus*. Stockholm: Liber
- Freedman, Kerry (1994): Interpreting Gender and Visual Culture in Art Classrooms, *Studies in Art Education* 35(3), 157–170.
- Garland-Levett, Sarah (2020): Knowing-in-being: Rraversing the mind/body dualism to dissolve sexuality education’s ‘knowledge/practice gap, *Gender and Education* 32(6) 697–714. <https://doi.org/10.1080/09540253.2018.1482414>
- Gunnarsson, Karin & Bodén, Linnea (2021): *Introduktion till postkvalitativ metodologi*. Stockholm: Stockholm University Press. <https://doi.org/10.16993/bbh>.
- Gunnarsson, Karin (2018): Med rörelse och engagemang: En sociomateriell hållning till praktikinära skolforskning, *Utbildning och Lärande* 12(1), 71–86.
- Gunnarsson, Karin & Ceder, Simon (2023): Cutting facts and values together-apart: An agential realist exploration of Swedish sexuality education, *Sex Education: Sexuality, Society and Learning*, 853–867. <https://doi.org/10.1080/14681811.2023.2253436>
- Harvey, David (1993): From space to place and back again: Reflections on the condition of postmodernity. I Jon Bird, Berry Curtis, Tim Putnam, George Robertson & Lisa Tickner, red: *Mapping the Futures: Local cultures, global change*, s 3–29. London: Routledge.

- Hellman, Annika (2017): *Visuella möjlighetsrum*.
Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Hellman, Annika & Lind, Ulla (2021): Lost and found—Unfolding and refolding aesthetic learning processes. *Educ. Sci.*11(12), 778; <https://doi.org/10.3390/educsci11120778>
- Hellman, Annika & Lind Ulla (2019): Gendered interventions: Changes in visual art education in Sweden: Discourses, practices and materiality. *Synnyt/Origins: Finnish Studies in Art Education* 2, 257–277.
- Hohti, Riika; Paakkari, Annti & Stenberg, Katariina (2019): Smartphones. I Pauliina Rautio & Elina Stenvall, red: *Social, Material and Political Constructs of Arctic Childhoods*, s 85–102. Singapore: Springer.
- Juleskaear, Malou (2019): *At tænke med agential realisme*.
Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Ketting, Everett; Brockschmidt Laura & Ivanova, Olena (2018): Investigating the ‘C’ in CSE: Implementation and effectiveness of comprehensive sexuality education in the WHO European region. *SEX EDUCATION* 21(2), 133–147. <https://doi.org/10.1080/14681811.2020.1766435>
- Lenz Taguchi, Hillevi & Palmer, Anna (2013): A more ‘livable’ school? A diffractive analysis of the performative enactments of girls’ ill-/wellbeing with (in) school environments. *Gender and Education* 25(6), 671–687. <https://doi.org/10.1080/09540253.2013.829909>
- Lind, Ulla (2010): *Blickens ordning: Bildspråk och estetiska läroprocesser som kulturform och kunskapsform*.
Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- MacLure, Maggie (2013): Researching without representation? Language and materiality in post-qualitative methodology. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 26(6), 658–667. <https://doi.org/10.1080/09518398.2013.788755>
- Magnusson, Lena, O. (2017): *Treåringar, kameror och förskola. En serie diffraktiva rörelser*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Millett, Tabita. V. P. (2019): Queering the art classroom: Queering matters. *International Journal of Art & Design Education* 38(4), 809–822. <https://doi.org/10.1111/jade.12276>
- Planting-Bergloo, Sara & Arvola Orlander, Auli (2024): Challenging ‘the elephant in the room’: The becomings of pornography education in Swedish secondary school. *Sexuality, Society and Learning* 24(1), 16–30.

- Planting-Bergloo, Sara (2021): *Becomings of Swedish Secondary Sexuality Education: Enactments in natural science subjects and interdisciplinary teaching about pornography*. Doktorsavhandling. Stockholm: Institutionen för ämnesdidaktik, Stockholm universitet.
- Renold, Emma (2019): Ruler-skirts risings: Being crafty with how gender and sexuality education research-activism can come to matter. I Tiffany Jones, Leanne Coll, Lisa van Leent & Yvette Taylor, red: *Uplifting Gender and Sexuality Education Research*, s 115–140. Cham: Palgrave Macmillan.
- Renold, Emma J.; Bragg, Sarah; Ringrose, Jessica; Milne, Betsy; McGeeney, Ester & Timperley, Vicky (2024): Attune, animate and amplify: Creating youth voice assemblages in pARTicipatory sexuality education. *Children & Society*. <https://doi.org/10.1111/chso.12862>
- Skolinspektionen (2018): *Sex- och samlevnadsundervisning*. Tematisk kvalitetsgranskning. Dnr: 2016:11 445.
- Skolinspektionen (2022): *Skolans hantering av kontroversiella frågor i undervisningen. Inriktning samhällskunskap och biologi i årskurs 8 och 9*. Tematisk kvalitetsgranskning. Dnr: 40–2020:8334.
- Skolverket (2024): *Sexualitet, samtycke och relationer*. Hämtat 2024-09-20 från <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/sexualitet-samtycke-och-relationer>
- SOU 2010:99 (2010): *Flickor, pojkar, individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan*. Slutbetänkande från DEJA 2010. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Stengers, Isabella (2005): Introductory notes on an ecology of practices. *Cultural Studies Review* 11(1), 183–196. <https://doi.org/10.5130/csr.v11i1.3459>.
- Öhman-Gullberg, Lisa (2008): *Laddade bilder: Representation och meningsskapande i unga tjejers filmberättande*. Doktorsavhandling. Stockholm: Institutionen för didaktik och pedagogiskt arbete, Stockholms universitet.

Copyright Öhman 2024. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.